

JURGITA KATKUVIENĖ

Kūnas literatūros teorijoje: spąstai ar vartai? Roland'o Barthes'o atvejis

Anotacija: Tyrinėjant kūniškumo raišką Roland'o Barthes'o darbuose, susiduriama su autoriaus plačiai ir įvairiai vartojama kūno sąvoka. Šiame straipsnyje analizuojamuose vėlyvojo laikotarpio darbuose (nuo 1970 m.) Barthes'as kalba apie tekstą kaip kūną, kūnų daugį, kūną kaip žodį-maną, teksto malonumą, skaitymo erotiką ir t.t. Ši galinga ir visai Barthes'o teorinei minčiai svarbi variacija kūniškumo tema (nuo stiliaus kaip kūniško fenomeno iki teksto malonumo ir meilės diskurso) verčia ne tik klausti, bet ir bandyti atsakyti, apie *kokį* kūną kalbama ir *kodėl* tokia svarbi tampa kūno sąvoka teksto teorijoje.

Raktažodžiai: Roland Barthes, kūnas, tekstas, erotiškumas, malonumas, svaigimas, reikštis.

Įvadas

Mūsų, šiuolaikinių literatūros tyrinėtojų ir atidesnių ar ne tokių atidžių Sigmundo Freudo, Jacques'o Lacano, Michailo Bachtino, Julios Kristevos, Michelio Foucault, Giles'io Deleuzo skaitytojų, nestebina kūno ir įvairių kūniškumo raiškų invazija šiuolaikiniuose teoriniuose diskursuose. Sąvokos „karnavalinis kūnas“, „suskaidytas kūnas“, „fenomenologinis kūnas“, „kūnas be organų“, „geismas“, „seksualumas“, „kūno pasijos“ ir t.t. yra neišvengiami ne tik filosofinio, bet ir literatūros kritikos ar teorijos diskurso komponentai. Prie kūno tematikos plėtotės prisidėjo ir Roland'o Barthes'o darbai, skirti socialinei, ideologinei kritikai, literatūros analizei ir teksto teorijai, svarstymams apie muzikos ar fotografijos prigimtį. Nenuostabu, kad Barthes'as yra ne tik vienas dažniausiai cituojamų, bet ir labai skirtinguose kontekstuose minimų autorių. Tačiau sekant Barthes'o minties ir jos raiškos dinamiką, kyla klausimas, apie kokią kūno kategoriją ar kategorijas kalbama jo darbuose. Ne vienas tyrinėtojas pastebėjo, kad neretai

Barthes'as, vartodamas įvairias kūniškumo sąvokas ir kaip svarbią mąstymo kategoriją išskeldamas kūną, jų plačiau neaiškina, nekonceptualizuoja, atrodytų, tik žaidžia žodžių sąskambiais¹. Šiame straipsnyje, remiantis vėlyvojo laikotarpio teksto teorijai skirtų darbų analize (daugiausia *Teksto malonumo*, 1973), siekiama racionalizuoti poststruktūralistinį Barthes'o diskursą, išryškinant ir tikslinant autoriaus vartojamas kūno sąvokas bei iškeliant prielaidas vienai svarbiausių jo teksto teorijoje su kūniškumu susijusiai erotiškumo kategorijai atsirasti.

Erotiškas kūnas – dvipusio ženklų modelis

Apie erotinį džiaugsmą ženklų erdvėje Barthes'as prabyla po apsilankymo Japonijoje išleistoje knygoje *Ženklų imperija* (1970), kurioje siekiama parodyti, kaip ne Vakarų kultūroje atsidūrusiam ir jos nepažįstančiam žmogui tenka iš naujo suprasti, kaip veikia ženklai ir gimsta reikšmės. Nemokančiam japonų kalbos ir neišmanančiam šios šalies papročių Japonija tampa šalimi, kur viskas yra ženklai, bet tie ženklai tušti, į nieką nenurodantys – gryni signifikantai. Tuščių ženklų apsuptyje atsidūręs žmogus provokuojamas pats pradėti juos dėlioti, t. y. kurti reikšmes. Šiame procese – Japonijos kaip teksto per-kūrimo – ženklų skaitytas tampa rašytoju. Laisvas nuo sistemos primestų galutinių reikšmių skaitymo procesas – skaitymas kaip rašymas ar per-rašymas – atveria tai, ką Barthes'as pavadina „erotinio džiaugsmo ženklais“ erdve.

Erotiško kūno sąvoka aktuali knygoje *Teksto malonumas*. Bandant suprasti, kokiū būdu erotišką kūną (čia svarbūs abu dėmenys – ir „kūnas“, ir „erotiškas“) tampa svarbia kategorija teksto teorijoje, pravartu sugrįžti prie 1954 m. parašyto straipsnio „Baudelaire'o teatras“², kuriame aptariami keturi

-
- 1 Pavyzdžiui, skaitant anti-autobiografinį tekstą *Roland Barthes par Roland Barthes (Roland Barthes apie Roland Barthes)* pastebima, kad „nuo pirmo *Roland Barthes...* puslapio, kuriame sakoma: „čia rasite susipynusius su „šeimos romanu“ tik kūno priešistorės įfigūrinius – to kūno, kuris skinasi kelią prie rašymo darbo ir malonumo, iki knyga užbaigiančio skyriaus „Anatomie“ dominuoja idėja rašyti kūną ir kūniško rašymo idėja. Tačiau, kaip jam būdinga, Barthes'as atsisako paaiškinti, ką tai reiškia ir kokia čia problema“. Žr. Seán Burke, *The Death and Return of the Author: Criticism and Subjectivity in Barthes, Foucault and Derrida*, Edinburgh University Press, 2004, p. 58–59.
 - 2 Roland Barthes, „Le théâtre de Baudelaire“, in: Roland Barthes, *Essais critiques*, Éditions du Seuil, 1964, p. 41–47.

Baudelaire'o teatro projektai – nebaigta drama ir trys scenarijai. Būtent šiame straipsnyje pasirodo tai, ką pavadinčiau erotiško kūno provaizdžiu. Viena svarbiausių Baudelaire'o teatro savybių įvardydamas teatrališkumą, Barthes'as pabrėžia jusles dirginančio dirbtinumo (aktoriaus judesių, balso intonacijų, atstumų, scenos apšvietimo ir t.t.) patyrimą. Teatrališkumas, pasak Barthes'o, – tai kūryba, ir šio kūrybinio proceso metu parašytas tekstas išsiskleidžia minėtoje išorinėse substancijose, o ypač aktoriaus kūne: „tikras teatrališkumas – tai jausmas, galima sakyti – aktoriaus jaudinančio kūniškumo kančia.“³ Šitaip sureikšmintas aktoriaus kūnas, pasak Barthes'o, atskleidžia svarbiausią bodleriško pasaulio kategoriją – dirbtinumą. Aktoriaus kūnas dirbtinis, bet jo dirbtinumas gilesnis už nupieštas dekoracijas ar specialiai scenai sukurtus teatro baldus; aktoriaus kūnas dirbtinis, bet ne netikras. Vaidinančio aktoriaus kūne aptinkame dvipusio ženklo modelį: „Baudelaire'ui būdingas stiprus paslaptiškumas, taip pat labiausiai trikdančio teatrališkumo jausmas, paverčiantis aktorių teatrinio stebuklo centru ir steigiantis teatrą kaip super-inkarnacijos (*ultra-incarnation*) vietą, kur kūnas yra dvigubas: jis tuo pat metu ir gyvas, įprastos prigimties, kūnas, ir emfatinis, oficialus, kūnas, savo funkcijos sustingdytas dirbtinis objektas.“⁴ Tuo metu, kai aktoriaus kūnas atskleidžia paties kūno prieštarinę prigimtį (vaidinimo metu aktoriaus kūnas drauge yra ir fizinė substancija, ir dirbtinis produktas), kūnas yra erotiškiausias. Erotiškumą kuria nevienareikšmė vaidinančio aktoriaus kūno duotis: jis turi savo biologinį materialumą ir kartu plačią dirbtinių kūnų (aktorius vaidina ką kita, nei jis pats yra) paletę. Vaidinančio aktoriaus kūnas tuo pat metu šias savo puses ir jungia, ir skiria, bet nepanaikina viena kitos. Tokiu būdu teatre išaukštintas žmogaus kūnas pateikia savitą dvilypį modelį, kurį Barthes'as įvairiai naudoja⁵.

3 *Ibid.*, p. 43.

4 *Ibid.*, p. 43.

5 Mažstant apie šį dvilypį modelį, verta paminėti, kad dvipusiškumas būdingas ir pačiai Barthes'o retorikai. Pavyzdžiui, vėlyvuosiuose darbuose sutinkama „amfibolija“, paties Barthes'o vadinama produkavimo figūra ar teksto operatoriumi, – toks žodžio dviprasmiškumas, kurį lemia ne leksika, bet diskurso išsidėstymo *sėkmė*. Esant palankiam išsidėstymui diskurse tas pats žodis toje pačioje frazėje tuo pačiu metu reiškia du skirtingus dalykus; skaitymo metu viena reikšmė naudojama per kitą, ir tai vyksta kaip nesusifokusuojantis mirgėjimas arba, pasak Barthes'o, kaip mirksėjimas. Svarbi ne polisemija (reikšmių daugis), bet būtent amfibolija – prasmės dvilypumas. Žr. *Roland Barthes par Roland Barthes*, Éditions du Seuil, 1995, p. 72–73.

Erotiška – tai, kas drauge yra ir paslėpta, ir išviešinta; dviejų pusių mirgėjimas žiūrovą ir žavi, ir jaudina, sukelia virpulį. Kūno figūra, jungdama kultūros sritį (figūra, kaukė, tekstas) su gamtos sritimi (fiziologiškumas), skleidžia erotinį vaidinančio aktorius kūno žavesį. Svarbiausia erotišką kūno savybė ta, kad toks kūnas peržengia tradicines priešpriešas, pavyzdžiui, natūralu / dirbtina – tai, kas atrodo natūralu, tuo pat metu yra ir dirbtina. Nuolatinis dviejų pusių mirgėjimas, nesustojantis fokusavimasis, neleidžiantis sustingti nė vienai iš dviejų pusių ir užgožti kitos, sukuria tokį erotiškumo lauką, kuriame nebegalioja kategoriškos binarinės opozicijos. Barthes'ui erotišką kūnas yra pati tikriausia transgresijos vieta. (Kūno kaip transgresijos vietos pavyzdį jis pateikia knygoje *S/Z* (1970), kurioje analizuoja H. de Balzaco apsakymą „Sarazinas“. Balzaco tekste senas skulptorius įsimyli gražuolę dainininkę Zambinėlą, jo įsitikinimu, tobulą moterį, kuri iš tiesų yra kastratas. Erotiškas (dainininkės / kastrato) kūnas čia susieja ne tik natūralu / dirbtina, bet ir vyras / moteris paradigmas.)

Erotizuotas skaitymas – mirgėjimo pagava

Erotiško kūno samprata svarbi bandant suprasti, koku būdu *Teksto malonume* Barthes'as įveda erotinę skaitymo dimensiją, kuri atsiskleidžia aprašant du skaitymo modelius: teksto malonumą ir teksto „jouissance“. Iš psichoanalizės atėjusios malonumo ir „jouissance“ sąvokos šio autoriaus darbuose įgyja savitų niuansų. Pasak Barthes'o, sąvokų „plaisir / jouissance“ konsteliacijoje niekada nebus iki galo aiškios ir tvirtos jų apibrėžimo ribos, išliks šių sąvokų mirgėjimas, nes pačioje prancūzų kalboje nėra vieno žodžio, kuris tuo pat metu nusakytų malonumą, išreiškiantį pa(si)tenkinimą, ir tokį malonumą, kuris išreiškia apalpimą, ekstazę⁶. „Plaisir“ *Teksto malonume* kartais išsiplėčia

6 „*Plaisir / jouissance*: terminologiškai visada yra mirguliavimas, aš abejoju, supainioju. Kad ir kaip būtų, visada išliks neapsisprendimo likutis: atskyrimas nebus užtikrintos klasifikacijos šaltinis, paradigma girgždės, prasmė bus nepatikima, pakeičiama, abipusė, diskursas – nepilnas“, in: Roland Barthes, *Le plaisir du texte*, Éditions du Seuil, 1973, p. 10.

Šiame straipsnyje pateikiu savo vertimą. Šalia nuorodos į originalą nurodau lietuviško vertimo (vertė Genovaitė Dručikutė; išverstas ne visas tekstas) puslapius iš knygos Rolanas Bartas, *Teksto malonumas*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 274–316.

iki „jouissance“, o kartais tampa jo priešprieša. Dėl savito sąvokos vartojimo Barthes'o darbuose žodį „jouissance“ verčiu *svaigimu*⁷.

Barthes'o atskirtuose teksto malonumą ir teksto svaigimą sukeliančiuose skaitymo būduose svarbūs du komponentai: skaitytojas (ir jo kūnas) ir daugiasprasmis tekstas. Analogiškai išskiriami ir dviejų tipų skaitytojai: pasyvus skaitytojas (teksto vartotojas) ir aktyvus skaitytojas (prasmės gamintojas). Šitaip suskirsčius teksto malonumas siejamas su teksto vartojimu (linijiniu teksto skaitymu atpažįstant reikšmes), o svaigimas atsiranda teksto skaitymo kaip teksto (per)rašymo procese (nepasitikėdamas siūlomomis teksto reikšmėmis ar tiesiog jas ignoruodamas, skaitytojas pats dalyvauja prasmės kūrimo procese pirmiausia skaidydamas tekstą). Šie teoriškai atskirti skaitymo būdai atskleidžia du skirtingus kalbos lygmenis, kuriems būdingi du skirtingi reikšmės modeliai: teksto malonumą lemia socialiai, kultūriškai ar ideologiškai įsteigta ir kontroliuojama reikšmė, o teksto svaigimą – kūrybiška, nesustingusi reikšmės procesas, dar kitaip vadinama reikštimi (*signifiance*). Reikštis – tai nesuvaldomas reikšmės gaminimas, įreikšminimo procesas, gimstantis iš teksto kodų ir skaitytojo kodų susitikimų bei susipynimų. Reikštis atskleidžia netikėtas pačios kalbos galimybes: viena vertus, kalba yra baigtinė struktūra, turinti savo taisykles, kita vertus, pačioje kalboje egzistuoja potenciali galia peržengti tas taisykles, išklubinti ar sugriauti sistemos tvarką. Būtent ši dvipusė kalbos esatis – kalba kaip baigtinė sistema ir kalba kaip save griauanti / kurianti galia, – leidžia susieti ją su vaidinančio aktoriaus kūnu. Dėl nevienaplanio kalbos potencialo Barthes'as gali ją tapatinti su erotišku kūnu. O kadangi ir kūnui, ir kalbai tam tikrose situacijose būdinga dvilypumo įtampa, kuri vaidinančio aktoriaus atveju kyla tarp biologinio

7 Lietuvoje paplitęs „jouissance“ vertimas žodžiu „mėgavimasis“ Barthes'o atveju yra ne tik netikslus, bet ir iškreipia prasmę. Malonumas – malonus jausmas, pasitenkinimą sukiantis išgyvenimas, džiaugsmą sukiantis dalykas, o žodis „mėgautis“ lietuvių kalboje nurodo silpnesnį malonumo laipsnį: džiaugtis, gėrėtis, smagintis malonumais. Barthes'o tekste „jouissance“, priešingai, turi stipresnes – ekstazės, šoko, net sąmonės praradimo, seksualines – konotacijas. Be to, Barthes'o koncepcijoje „jouissance“ yra netgi nemalonus, trikdantis! Todėl siūlau „jouissance“ versti lietuvišku žodžiu „svaigimas“. *Lietuvių kalbos žodynas* pateikia tokias žodžio „svaigti“ reikšmes: jausti svaigulį, kvaitulį; trikti, mišti (protui), netekti nuovokos. Pateikiama ir sangražinė forma: „Man svaigstasi (aš svaigstu).“ Perkeltine prasme „svaigti“ reiškia būti smarkiai apimtam, sužavėtam kokio jausmo, įspūdžio. „Apsvaigti“ – patirti susižavėjimą, ekstazę, užsimiršimą; netekti sąmonės, apalpti. Žr. *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 14, Vilnius: Mokslas, 1986, p. 263.

kūno ir dirbtinio kūno, o kalbos atveju – tarp kultūrinio ar ideologinio tinklelio sustingdytos reikšmės ir tradicinę signifikanto-signifikato koreliaciją suardančios reikšmės proceso, kūnas ir kalba virsta ne tik sutampančiomis, bet ir viena kitą demaskuojančiomis esatimis.

Kitas erotiškumo lygmuo susijęs su teksto svaigimu, nes, pasak Barthes'o, per svaigimo sąvoką tekstas tampa erotiškas⁸. Erotiško diskurso ir svaigimo priklausomybė abipusė⁹. Erotiškas diskursas galimas per svaigimą, o svaigimas Barthes'ui vyksta per reikštį. Vienas būdų reikšmei išsprūsti iš sistemos kontrolės, iš sustingdytos formos, iš stereotipo yra per skaitytojo kūną, nes reikšmė procese – reikštis – iš principo yra neįmanoma be subjekto: „Taigi reikštis, – ir būtent tai ją vienu siekiu atskiria nuo reikšmės, – yra darbas. Ne tas darbas, kuriuo subjektas (neliečiamas ir išorinis) bandytų įvaldyti kalbą (pavyzdžiui, stilistinis darbas), o toks radikalus darbas (jis nieko nepalieka nepaliečiama), per kurį subjektas sužino, kaip kalba, vos tik jis į ją patenka (užuot ją stebėjęs iš šalies), ima jame dirbti ir jį ardyti.“¹⁰ Reikšmės procesualumas įveda naują subjekto kategoriją, tačiau subjektas reikštyje – prieštaringas, kontroversiškas subjektas. Viena vertus, tai *teksto* subjektas – bekūnis, kalbinis konstruktas, kita vertus, iš Lacano psichoanalizės atėjęs požiūris į subjektą ir kalbą kaip abipusiai sukonstruota duotis Barthes'o teorijoje palieka spragą, kai jis į reikštis apibrėžimą įtraukia juslumą: „Ką reiškia reikštis? Tai tokia prasmė, *kuri sukuriama per juslumą*.“¹¹ Kai rašoma, kad prasmė sukuriama per juslumą, tai reiškia ne tik tai, kad Barthes'as juslumą paverčia rašto tema, kalbą *aprašydamas* kūno žodžiais¹², bet autorius kalba apie jaučiantį, juslų *kūną*. Juslumo įvedimas komplikuoja tekstinę subjekto prigimtį, nes juslumas yra gyvo kūno kategorija, vaizdžiai kalbant, juslumas yra gyvo kūno „balsas“.

8 „Reikštis patalpina subjektą (rašytoją, skaitytoją) į tekstą ne kaip projekciją, bet kaip ‚pradimą‘[...]; dėl to ji talpinama su mėgavimusi; kaip tik per mėgavimosi sąvoką tekstas tampa erotiškas“; cituojama pagal: Gérard Dessons, *Poetikos įvadas*, iš prancūzų k. vertė Nijolė Keršytė, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 169.

9 „Jis stengiasi, kad jo diskursas nekalbėtų Įstatymo ir / ar Prievartos vardu: nei iš politinės, nei religinės, nei mokslinės instancijos; kad būtų tarsi visų šių pasakymų likutis ir priedas. Kaip mums pavadinti šį diskursą? Žinoma, *erotišku*, nes jis susijęs svaigimu...“; in: *Roland Barthes par Roland Barthes*, p. 81.

10 Žr. Gérard Dessons, *op. cit.*, p. 168.

11 Plg. N. Keršytės vertimą *ibid.*, p. 170.

12 *Ibid.*

„Teksto malonumas – tai tas momentas, kai mano kūnas laikosi savo paties idėjų, nes mano kūno idėjos ne tos pačios kaip mano.“¹³ Barthes'as išskiria „aš“ ir „mano kūnas“ skaitymo momentu. Čia kyla noras susieti jį ir su fenomenologine pozicija, ypač su Maurice'o Merleau-Ponty, suskliaudžiančio išankstinį teorinį žinojimą ir grįžtančio prie išgyvenamos patirties, kurioje patiriantis subjektas yra kūniškas subjektas. Kūniškas subjektas savo patirtyje aptinka save ne kaip dvi skirtingas substancijas, bet kaip kūnišką-aš, kuriame „aš nesu prieš savo kūną, bet esu savo kūne, o tiksliau – aš esu manasis kūnas“¹⁴. Tačiau *Teksto malonumo* autorius kalba ne apie fenomenologinį kūną, nes Barthes'ui „aš“ esu prieš savo kūną: „aš“ *vs* kūnas grynąja savo substancija. Jo daromoje perskyroje vienas iš dėmenų yra impulsų, geismų, polinkių kūnas, tai pats kūno kūniškumas, grynasis fiziologiskumas, kūnas be tapatybės, dar neturintis konkretaus „aš“. Čia veikia girdime Nietzsche's, siekiančio išardyti opoziciją siela-kūnas ir skelbti biologiskumą mąstymo ištaka ir visų vertybių pamatu, atgarsį. Barthes'as neneigė Nietzsche's įtakos (ypač pabrėždamas jo veikalą *Ecce Homo*), todėl atrodytų, kad, teigdamas kūną kaip vertės šaltinį ir bandydamas sukurti „materialistinio subjekto teoriją“¹⁵, tęsia Nietzsche's mintį. Malonumas, skausmas, intuicija, erotinis virpulis ir pan. yra kūniškos nuostatos. Erotizuoto skaitymo patirtis galima esant fiziologiniam kūnui, dalyvaujant paslaptinai kūno, kuris „mane valdo“; galiai ir galioms. Reikšmė išsprūsta iš kalbos kontrolės ir pasidaugina per tokį skaitytojo kūną: būtent šia prasme kūnas vykdo savo paties idėjas. Tačiau ir čia Barthes'as nėra nuoseklus materialistas, jis išlaiko opoziciją tarp kūno ir „aš“, kuris galiausiai pasirodo ne kaip protas ar sąmonė, o kaip dar vieno kūno profilis. Barthes'as sukuria opoziciją tarp mane valdančio (įgimto) kūno (iki-kultūrinio, iki-kalbinio) ir valdomo (įgyto) kūno kaip socialinės, kalbinės, ideologinės, kultūrinės konstrukcijos. Todėl jo „aš“ – ne anoniminis, bet daugybinis kūnas.

Straipsnyje pateikta prasmės kūrime dalyvaujančio kūno sampratos interpretacija vargu ar „patiktų“ pačiam Barthes'ui, nes *Teksto malonume* teigęs, kad reikštis gimsta per juslumą, knygoje *Roland Barthes apie Roland Barthes* apgailestauja, kad jo teiginyje, jog raštas vyksta per kūną¹⁶, „kūnas“ suprantamas

13 Roland Barthes, *Le plaisir du texte*, p. 30; Rolanas Bartas, *Teksto malonumas*, p. 280.

14 Maurice Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, Saint-Amand: Gallimard, 1992, p. 175.

15 Roland Barthes, *Le plaisir du texte*, p. 97; Rolanas Bartas, *Teksto malonumas*, p. 312.

16 *Roland Barthes par Roland Barthes*, p. 78.

neteisingai (per siaurai). Jis teigia mąstąs kūną ne kaip sielos priešybę, bet vartojantis metoniminę kūno sampratą. Tačiau būtent dėl to, kad Barthes'as teigia ne metaforišką o, kaip pats sako, metonimišką kūno ir teksto santykį, kūnas nepranda savo kūniškumo problemas. Pamatinė kūniškumo plotmė niekaip neapeinama, kai kalbama apie raštą, vykstantį per kūną, ar kūną rašte. Subjekto, dalyvaujancio skaitymo kaip (per)rašymo procese, t.y. rašte, kūnas yra svaigimo kūnas.

Kaskart, kai bandau „analizuoti“ malonumą sukėlusį tekstą, randu ne savo „subjektyvumą“, bet savo „individą“, duomenį, atskiriantį mano kūną nuo kitų kūnų ir leidžiantį jam kentėti arba jausti malonumą: atrandu savo svaigimo kūną. Ir šis svaigimo kūnas taip pat yra *mano istorinis subjektas*; nes per subtiliausių biografinių, istorinių, socialinių, neurozinių elementų (išsilavinimas, socialinė klasė, vaikiška konfigūracija ir t.t.) derinimą aš reguliuoju prieštarinę malonumo (kultūrinį) ir svaigimo (nekulturnį) žaidimą ir rašau save kaip šiuo metu ne vietoje esantis subjektas [...].¹⁷

Svaigimo kūnas atrandamas tą akimirką, kai prarandamas įvairių sistemų sukonstruotas subjektyvumas ir lieka iki-sisteminei sferai priklausantis kūnas – tikrasis istorinis subjektas. Būtent svaigimo kūnas, būdamas „individo“ atskyrimo nuo kitų „individų“ pamatas, dalyvauja istorijoje kaip nesibaigiančiame Kultūros ir Gamtos derinime. Ne „subjektyvumas“, bet „individas“ iškyla kaip vertė ir kaip pamatas naujam vietos neturinčiam (atopiniam) teksto subjektui. Kaip nėra grynojo svaigimo, taip nėra visiškai nuo kultūros, istorijos ar biografijos reikšmių išlaisvinto subjekto – svaigimo subjektas visada yra tarp šių dviejų plotmių dreifuojantis subjektas.

Gundantis teksto kūnas

Kai aktualizuojama kalbos ar teksto kaip kūno paradigma, pasirodo materialus paties teksto profilis. Svarbios tampa ne reikšmės, slypinčios anapus rašymo paviršiaus, svarbus tampa pats beribis teksto žaidimo paviršutiniškumas. Barthes'as kalba apie ypatingą skaitymo būdą, kurio poveikis kyla iš viso teksto, visos kal-

17 Roland Barthes, *Le plaisir du texte*, p. 98–99; Rolanas Bartas, *Teksto malonumas*, p. 312–313.

binės medžiagos suskaidymo. „Kaip teigia teksto teorija: kalba yra perskirstyta. Taigi šis perskirstymas visada vyksta esant įtrūkiui. [...] Nei kultūra, nei jos destrukcija nėra erotiškos – erotiška tampa spraga tarp jų.“¹⁸ Kaip kultūroje, taip ir tekste ar kalboje, erotiškumą sukuria įtrūkis, atsiveriantis leksikoje, metrikoje, prozodijoje ar paties teksto formoje. Klausdamas, „[a]r pati erotiškiausia kūno vieta nėra ten, kur prasiskiria drabužis? Perversijoje (kuri yra tekstinio malonumo sritis) nėra ‚rogeninių zonų‘ [...]; būtent pertrūkis, kaip teisingai sako psichoaanalizė, yra erotiškas [...]; gundo pats mirgėjimas arba, tikriau sakant, pasirodymo išnykimo įsceninimas“¹⁹, Barthes’as pabrėžia, kad erotiškas ne pats kūnas ar jo dalys; erotiškumą kuria paslaptis ir regimybė, tai, kas paslėpta ir drauge atidengta. Taip ir tekste erotiškiausia, labiausiai gundo tai, kas čia pat pasakyta ir nutylėta, kas kopijuojant ir kartojant (kalba vartojama kaip išmokta, visuomenėje priimta, kultūros aprobuota) pertraukiama ar iškreipiama, kad „prabiltų“ tai, kas nepasakyta (šmėsteli kalbos mirtis²⁰). Reikšmės efektas pasirodo, kai skaitant (kalbų vartojimo momentu²¹) atsiveria netikėtas ryšys su kalba, kai atsiranda pertrūkis – tekstas apsinuogina. Tokiu būdu, pasak Barthes’o, realistiniame romane malonumas kuriamas iš nuklydimo ar peršokimo skaitant linijinį tekstą; būtent ritmas to, ką skaitome, ir to, ką praleidžiame, sukuria didžiųjų pasakojimų malonumą.

Tai, ką galime pavadinti erotišku teksto kūnu, yra atviras, nuolatinis kalbos protrūkių registras: erotiškumu pavadinamas laisvas, jokios tvarkos ir taisyklių neribojamas begalinis reikšminio objekto skaidymas ir perdėliojimas (laisvas subjekto „nardymas“ reikšminio objekto lauke). Šiam procesui Barthes’o teksto teorijoje suteikiama pozityvi vertė.

Teksto malonume Barthes’as kalba apie tekstą kaip kūną, priskiria jam kūno funkcijas (lygina kalbą su čiulpimo judesiais be buteliuko, kalbos malonumą – su kulinarinio sensualumo malonumu, vadina tekstą frigidišku). *Meilės diskurso fragmentuose* (1977) kalbą lygina su oda: „Kalba – tai oda: aš trinuosi savo kalbą į kitą kalbą. Tarsi man vietoj pirštų būtų žodžiai arba žodžiai baigtųsi pirštais. Mano kalba virpa iš geismo.“²² Taigi iš vienos pusės yra erotiškas teksto kūnas, iš kitos – įjautrinamas skaitytojo kūnas. Kai tekstas–kalba ima figūruoti kaip erotiškas

18 *Ibid.*, p. 14–15.

19 *Ibid.*, p. 19; Rolanas Bartas, *Teksto malonumas*, p. 275–276.

20 Roland Barthes, *ibid.*, p. 14–15.

21 Roland Barthes, *Le plaisir du texte*, p. 21; Rolanas Bartas, *Teksto malonumas*, p. 277.

22 Roland Barthes, *Fragments d'un discours amoureux*, in: Roland Barthes, *Ūvres complètes*, T. V, Éditions du Seuil, 2002, p. 103.

žmogaus kūnas, teksto skaitytojas pradedamas gundyti, retoriškai viliojamas. „Tekstas yra objektas fetišas ir *tas fetišas manęs geidžia*. Tekstas mane pasirenka, pasitelkdamas visą nematomų šydų, pasirinktų pinklių arsenalą: žodyną, nuorodas, perskaitomumą ir t.t.“²³ Barthes’as nekelia klausimo, *kaip* tekstas tampa gundančiu, *kada* jis „pagauna“ subjektą ir ima traukti prie savęs ir ar *visi* tekstai gali tokiais tapti. Straipsnyje „Apie skaitymą“ (1975) aptardamas skaitymo lauką autorius sako, kad jo nesudaro kokie nors ypatingi objektai: „Aš skaitau tekstus, atvaizdus, miestus, veidus, gestus, scenas ir t.t. Tie objektai tokie skirtingi, kad negaliu sujungti jų jokia esmine ar netgi formalia kategorija; galiu tik atrasti juose intencionalų vieningumą – mano skaitomas objektas pagrįstas tik mano intencija skaityti; jis tiesiog *pritaikytas skaitymui, legendum*, t.y. fenomenologijos, o ne semiologijos dalykas.“²⁴ Barthes’as, pripažindamas intencionalumą pamatine skaitymo veiklos (o tai reiškia – ir galimo teksto gundymo) sąlyga, kaip tikras struktūralistas (semiologas) atsisako gilintis į fenomenologijos lauką. Teksto teorijoje lieka tik konstatavimas, kad erotišką skaitytojo ir teksto santykis pagrįstas tuo, jog tekstas ar kalba yra *tiesiog pritaikyti* skaityti.

Kūnas kaip tekstas

Teksto teorijoje aprašydamas skaitymo patirtį Barthes’as kalba apie gaivališką, seksualią kūniškumo galią ir raišką, bet jam taip pat svarbi ir sukonstruoto kūniškumo kaip įvairių „aš“ egzistavimo formų samprata. Daugybinių kūnų, kurių sudaro į kūną įsirašančios ar kūną konstruojančios skirtingų sistemų reikšmės, leidžiančios kūną skaityti kaip tekstą, Barthes’as nagrinėja socialinės ar ideologinės kritikos darbuose. Tačiau, pripažinus įreikšminančių sistemų galią prigimtiniam žmogaus kūnui („Žmogaus kūnas nėra amžinas, nuo neatmenamų laikų į gamtą įrašytas objektas. Tai kūnas, kurį neišvengiamai suvokė ir formavo istorija, visuomenės, režimai, ideologijos [...]“²⁵), ne tik neišvengiama, bet ir savaime suprantama tampa inversija tarp kūno kaip teksto ar tekstų ir teksto kaip kūno.

23 Roland Barthes, *Le plaisir du texte*, p. 45; Rolanas Bartas, *Teksto malonumas*, p. 287.

24 Roland Barthes, „Sur la lecture“, in: Roland Barthes, *Le bruissement de la langue*, Éditions du Seuil, 1984, p. 38–39.

25 Roland Barthes, „Dar sykį – kūnas“, in: *Kūno raiška šiuolaikiniame socialiniame diskurse*, sudarė Nijolė Keršytė, Vilnius: Baltos lankos, 2007, p. 38.

Sakoma, kad arabų mokslininkai, kalbėdami apie tekstą, vartoja ši nuostabų pasakymą: tikras kūnas. Koks kūnas? Mes jų turime keletą: anatomų ir fiziologų regimas kūnas, toks, kokį mato ir aptaria mokslas, – tai gramatikų, kritikų, komentatorių, filologų tekstas (feno-tekstas). Bet mes (kas tie mes?) taip pat turime svaigimo kūną, sudarytą vien tik iš erotinių ryšių, neturintį jokio ryšio su pirmuoju kūnu: tai jau kitas skirsnis, kitas įvardijimas; tas pats su tekstu: jis – ne kas kita, kaip atvira kalbos liepsnų vieta [...]. Ar tekstas turi žmogaus išvaizdą, ar tai atvaizdas, kūno anagrama? Taip, bet mūsų erotinio kūno. Teksto malonumas nesupaprastinamas iki jo gramatinio veikimo (feno-tekstas), kaip kad kūno malonumas nesupaprastinamas iki fiziologinio poreikio.²⁶

Knygoje *Roland Barthes apie Roland Barthes*, grįždamas prie klausimo „kuris kūnas?“, Barthes'as kalba apie išskaidytą savo „asmeninį“ kūną:

Aš turiu virškinimo kūną, šleikštulio kūną, trečias būtų migrenos, ir taip toliau: geidulingą, raumenų (rašytojo ranka), humoralinį, o ypač *emocinį* kūną, kuris būna susijaudinęs, besikeičiantis arba susigūžęs, arba egzaltuotas, arba išgąsdintas, nors to ir nesimato. Kita vertus, mane pavergęs ir žavi visuomeninis kūnas, mitologinis kūnas, dirbtinis (japonų transvestitų) kūnas ir parsidavinėjantis (aktoriaus) kūnas. O be šių viešų (literatūrinių, rašto) kūnų, aš, jei taip galima sakyti, dar turiu du lokalius kūnus: paryžietišką (guvų, pavargusių) kūną ir kaimišką (ramų, sunkų) kūną.²⁷

Daugybinio kūno, kai kiekvienas kūnas nuo kito skiriasi savo simptomatika, raiška ir forma, samprata leidžia kalbėti apie skirtingos raiškos kūnus ir skaityti kūnus kaip tekstus.

Nors Barthes'as 1968 m. paskelbė „mirties nuosprendį“ visagaliam autoriui, skelbdamas jį esant tik dar vienu teksto subjektu, rašytojo kūnas buvo svarbi sąvoka nuo pirmųjų jo tekstų iki paskutinės knygos. Knygoje *Nulinis rašymo laipsnis* (1953) kalbama apie stiliaus biologiskumą, kuomet stilius pasirodo netiesiogiai kaip somatinis rašytojo kūno padarinys; knygoje *Michelet par lui-même* (1954) (XIX a. pr. istoriko Jules'o Michelet biografijoje) akcentuojama fiziologinė istoriko (kaip rašytojo) patirtis susidūrus su materialiu pasauliu, Prancūzijos

26 Roland Barthes, *Le plaisir du texte*, p. 29–30; Rolanas Bartas, *Teksto malonumas*, p. 280.

27 Roland Barthes, *Roland Barthes par Roland Barthes*, p. 63.

istorija vertinama iš hiperjautraus kūno pozicijų. *Teksto malonume* skaitytojo kūnas yra ir rašytojo kūnas, nes, žinia, kiekvienas skaitytojas reikšmės gaminimo procese tampa rašytoju. Todėl nenuostabu, kad vėlyvojo periodo darbuose tarp keliasluoksnių tekstiškai artikuliuotų kūnų svarbus tampa Barthes'o minimas *jo paties asmeninis* kūnas. Asmeninis kūnas ne tik skaitomas kaip tekstas, jis – betarpiškai patiriamas. Fragmente, pavadintame „Mano kūnas egzistuoja“, Barthes'as išskiria dvi formas, kuriomis jam egzistuoja jo kūnas – tai migrena ir jutiminiai malonumai. Šios dvi išgyvenimo formos individualizuoja gyvenamą kūną²⁸.

Išvados

Teksto teorijoje Barthes'as, analizuodamas, kas vyksta skaitymo (tokio, kuris yra teksto (per)rašymas) metu, šią veiklą aiškina pasitelkdamas kūno sąvoką ir ypač erotiškumo kategoriją. Erotiškumas, suvokiamas kaip dviejų pusių (to, kas matoma, ir to, kas paslėpta; vaidinančio aktoriaus kūno ir vaidinamo personažo kūno; kalbos sistemos teikiamos reikšmės ir sistemą ardančios reikšmės proceso; kultūros nulemtu malonumu ir nesukultūrinto svaigimo ir t.t.) mirgėjimas, leidžia susieti tekstą ir kūną.

Nors Barthes'as garsiai abejoja įgimto žmogaus kūno fundamentalia įreikšminančia galia, vėlyvojo periodo darbuose jis nuolat kalba apie kūniškąjį kūno pradą. „Grynas“ kūnas iškrenta iš visos jo teorijos kaip ženklui, sistemoms, prasmės kontrolei nepavaldus dalykas, tačiau Barthes'as nesprensdžia išskylančios fenomenologinės ir semiologinės aiškinimo įtampos. Jis pasirenka kitą kelią: mistifikuoja tokio kūno galimybes, jo materialumo ar kūniškų funkcijų reikšmingumą – visa, kas kyla iš „gyvo“, fiziologinio, iki-sisteminio kūno, jam yra giliau, teisingiau ir galop natūraliau už bet kokią kitą prasmės radimosi galimybę. Šiai iš „gamtos“ kylančiai kūno galiai knygoje *Meilės diskurso fragmentai* užtikrinamas autonomiškumo statusas: „Aš galiu daryti ką noriu su savo kalba,

28 Pasak Barthes'o, migrena – tai mitologinis buržuazinės moters ir literato atributas; nei proletarui, nei smulkiajam prekiautojui netenka kęsti migrenos. Tokiu būdu „socialinis suskirstymas vyksta mano kūnu: pats mano kūnas socialus“. Kita vertus, migrena leidžia pajusti gyvenamą savo kūną, priešingai nei sveikas kūno būvis, kuris, pasak Barthes'o, yra nulinis kinestezijos laipsnis. Žr. *ibid.*, p. 113.

bet ne su savo kūnu. Tai, ką paslepiu kalba, pasako mano kūnas.“²⁹ Tokiu būdu žmogaus kūnas įtvirtinamas kaip tiesos šaltinis.

Peržvelgus visus Barthes'o darbus aiškėja, kad kūnas ankstyvuose tekstuose tarnauja kaip vartai, nes kūnas yra interpretacijos atskaitos taškas, vertė, motyvas, o poststruktūralistiniu laikotarpiu kūno sąvokos vartojimas paspendžia spąstus, nes tuo pat metu turime ne vieną kūno kategoriją: viena vertus, kūnas pasirodo kaip stabilumo garantas besikeičiančiame pasaulyje (fiziologinis kūnas), kita vertus, kūnas – tai kintamumo įkūnijimas (erotiškas kūnas) ar dauginis „aš“ kūnas. Barthes'as pripažįsta, kad sąvokos „malonumas“, „svaigimas“, „teksto kūnas“, „kūno tekstas“, „rašto kūnas“ ar „kūniškas rašymas“ pinasi, mirga, galiausiai – žaidžia. Barthes'o darbai, be abejo, patvirtina bene svarbiausią poststruktūralistinių tekstų reikšmę, kuriuose svarbesnis ne metodologinis pritaikomumas, o pastanga kuriant teorinę metaforiką perteikti tai, kas neišreiškiami kasdiene kalba.

The Body in the Theory of Literature: a Trap or a Gate? The Case of Roland Barthes

Summary

The article focuses on the expression of corporeality (especially such concepts as 'the body', 'eroticism', '*jouissance*', 'pleasure') in the late *oeuvre* of Roland Barthes (since 1970). Reading the works of different periods we discover that the author used the notion of the body widely and in different ways, and since the publication of *S/Z* the theme became dominating. Barthes talks about the text as body and the body as text, body writing and writing the body, pleasure of the text and *jouissance* of the text, body as the mana-word, eroticism of reading, etc. These variations on the theme of the body (from the style as a biological phenomenon to the pleasure of the text and the discourse of love) raise the question – *why* is the concept of the body so important in the Barthes's theory of text.

The idea of the article is that eroticism as dual glimmering appears on the basis of the notion of the double nature of the actor's body when it is

29 Roland Barthes, *Fragments d'un discours amoureux*, p. 73.

on the stage. It is claimed that introducing into the theory of text the erotic dimension of reading, the erotic body of the text, and the *jouissance* of the reader Barthes talks about the physiological body and the inner sensual power of the body. Although he writes about a certain type of the body, that is natural substratum beyond all – cultural, ideological, and even biographical – systems, he does not discuss the tension between the phenomenological and semiological approaches of the body. According to those approaches, the body is seen as the construction of language, and a multiple text. Barthes simply mythologizes the corporeal aspect of the human body.

In his earlier texts the body serves as a gate because in them the body is a point of reference of the interpretation, a value, a motif. However, in his late – poststructural – period the usage of the notion of the body sets a trap as he talks about different denominations of the body not discriminating them. The concepts of corporeality change, glimmer, and interplay in the late discourse of Barthes. In it he reveals himself as poststructuralist, and the main thing for him is not the methodological application of his concepts but rather an attempt to create a theoretical metaphor to convey what can not be expressed.

Keywords: body, text, eroticism, pleasure, *jouissance*, *signifiance*.
